

Co
nas
śmieczy

Dowcip językowy
w polskim kabarecie
XXI wieku

Anna Butowska-Iwanowska

Wydawnictwo
Uniwersytetu Gdańskiego

Gdańsk 2022

Recenzent
prof. dr hab. Edward Łuczyński

Redaktor Wydawnictwa
Beata Demska

Projekt okładki i stron tytułowych
Studio Spectro

Skład i łamanie
Michał Janczewski

Publikacja sfinansowana ze środków Wydziału Filologicznego
Uniwersytetu Gdańskiego w ramach grantu dla młodych naukowców
i uczestników studiów doktoranckich (nr zadania 538-F000-B201-18)

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-400-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis treści

Wykaz skrótów	11
Podziękowania	13
1. Wstęp	15
1.1. Teoria czy teorie komizmu?	16
1.1.1. Teoria cechy ujemnej	19
1.1.2. Teoria degradacji	22
1.1.3. Teoria kontrastu	23
1.1.4. Teoria sprzeczności	27
1.1.5. Teoria odejścia od normy	31
1.1.6. Teorie o krzyżujących się motywach	33
1.1.7. Badania humorologiczne	36
1.1.8. Perspektywa językoznawcy	37
1.2. Najważniejsze pojęcia	42
1.3. Przegląd szczegółowych studiów humanistycznych	46
1.4. Kabaret w Polsce	55
1.5. W jaki sposób powstało niniejsze opracowanie	65
2. Analiza dowcipu językowego	69
2.1. Wybrane typy analiz językoznawczych	69
2.1.1. Aspekt pragmatyczny	70
2.1.1.1. Gry językowe w kabarecie politycznym	70
2.1.1.2. Gra z <i>Kopernikiem</i>	72
2.1.1.3. Użyteczność analiz pragmatycznych we współczesnych skeczach	73
2.1.2. Podejście procesowe	76
2.1.2.1. <i>Polski dowcip językowy</i>	76
2.1.2.2. Kontynuatorzy <i>Polskiego dowcipu językowego</i>	80
2.1.2.3. Użyteczność podejścia procesowego	83

2.1.3. Analiza systemowa	85
2.1.4. Inne podejścia badawcze	87
2.2. Wybrane podejście badawcze	88
3. Mechanizmy (orto)graficzne	91
3.1. Odwołanie do (orto)grafii <i>expressis verbis</i>	92
3.2. Substytucja literowa	94
3.3. Skojarzenia literowe	95
3.4. Podsumowanie	99
4. Mechanizmy foniczne	101
4.1. Mechanizmy pozajęzykowe	101
4.1.1. Mechanizmy intonacyjne	102
4.1.1.1. Paralelne wypowiedzi z różną modalnością	102
4.1.1.2. Dysproporcja między treścią a sposobem jej wypowiedzi	108
4.1.2. Mechanizmy akcentowe	110
4.1.2.1. Zmiana akcentu sugerowana przez zapis wyrazu	110
4.1.2.2. Zmiana akcentu logicznego	111
4.1.2.3. Użycie formy akcentowanej zamiast nieakcentowanej	112
4.1.2.4. Transakcentacja	112
4.1.3. Mechanizmy oparte na pauzie	113
4.1.3.1. Mechanizmy oparte na milczeniu	113
4.1.3.2. Aposjopeza	115
4.2. Dowcipy foniczne strukturalne	118
4.2.1. Mechanizmy jednostkowe	118
4.2.1.1. Modyfikacja wyrazu motywowana rymem	119
4.2.1.2. Stylizacja na obcą wymowę pojedynczych wyrazów	121
4.2.1.3. Hiperpoprawna wymowa	122
4.2.1.4. Zniekształcenia	123
4.2.1.5. Przekształcenia	124
4.2.1.6. Wydłużenie artykulacji głoski	126
4.2.1.7. Reduplikacja	129
4.2.2. Mechanizmy stylizacyjne	130
4.2.2.1. Stylizacja na obcy język lub wymowę obcokrajowca	130
4.2.2.2. Stylizacja gwarowa	139

4.3. Dowcipy foniczne strukturalno-semantyczne	142
4.3.1. Odstępstwo od normy ortoepicznej	143
4.3.2. Przejęzyczenia	145
4.3.3. Przesłyszenia	147
4.3.4. Nieporozumienia	149
4.4. Instrumentacje głoskowe	154
4.4.1. Aliteracje	154
4.4.2. Eufonia	157
4.4.3. Kakofonia	158
4.4.4. Homofonia	159
4.5. Podsumowanie	162
5. Mechanizmy fleksyjne	165
5.1. Przyczyny niskiej frekwencji mechanizmów fleksyjnych	165
5.2. Dowcip fleksyjny strukturalny	167
5.2.1. Celowa rezygnacja z form wynikających z odmiany wyrazów	168
5.2.2. Mechanizmy oparte na kategorii rodzaju	172
5.2.3. Przekształcenia związane z liczbą	173
5.2.4. Błędny wybór deklinacji lub koniugacji	174
5.2.5. Użycie niewłaściwego tematu fleksyjnego	183
5.2.6. Wykorzystanie nacechowanej stylistycznie końcówki fleksyjnej	184
5.2.7. Błędne tworzenie mianownika	185
5.2.8. Sugerowanie się odmianą innych wyrazów	186
5.3. Dowcipy strukturalno-semantyczne	186
5.3.1. Modyfikacja liczby	186
5.3.2. Modyfikacja rodzaju	187
5.3.3. Brak formy wynikającej z odmiany	188
5.4. Podsumowanie	189
6. Mechanizmy słowotwórcze	191
6.1. Ogólna charakterystyka mechanizmów słowotwórczych	191
6.2. Kwestia nazw własnych	192
6.3. Żartobliwe kontaminacje	193
6.3.1. Kontaminacja nazwy własnej i pospolitej	194
6.3.2. Kontaminacje nazw pospolitych	196

6.4. Dekompozycje wyrazów	197
6.4.1. Dekompozycja mechaniczna	198
6.4.2. Adideacja	199
6.4.3. Spuneryzm	203
6.4.4. Dekompozycja przez nagromadzenie wyrazów o podobnej budowie	205
6.4.5. Dekompozycja przez pseudoetymologię	209
6.4.6. Dekompozycja polegająca na podziale wyrażenia lub wielowyrzowego onimu	212
6.5. Neologizmy	214
6.5.1. Mechanizmy wykorzystujące zdrobnienia i zgrubienia	215
6.5.1.1. Hipokorystyki i deminutywa	215
6.5.1.2. Augumentatiwa	218
6.5.1.3. Nagromadzenie hipokorystyków i augumentatiwów	219
6.5.1.4. Wykorzystanie semantyki formantów	223
6.5.2. Derywacja paradygmatyczna	224
6.5.3. Pseudowyrazy	225
6.5.4. Neologizmy w nazwach własnych	225
6.5.4.1. Antroponimy	226
6.5.4.2. Chrematonimy	231
6.5.4.3. Urbonimy	235
6.5.4.4. Toponimy	236
6.5.5. Neologizmy w nazwach pospolitych	236
6.6. Podsumowanie	238
7. Mechanizmy leksykalne	241
7.1. Mechanizmy oparte na relacjach ilościowych	243
7.1.1. Powtórzenia słów w bliskim sąsiedztwie	244
7.1.2. Wykorzystanie analogicznych ciągów powtórzeniowych	247
7.1.3. Nagromadzenie wyrazów pełniących tę samą funkcję pragmatyczną	249
7.1.4. Nagromadzenie wyrazów o podobnym zakresie znaczeniowym	249
7.1.5. Nagromadzenie wyrazów o podobnej budowie, ale innym znaczeniu	250
7.1.6. Nagromadzenie wyrazów należących do tej samej rodziny wyrazów	252

7.1.7. Wyliczenie	254
7.1.8. Wyliczenie z członem niepasującym	256
7.1.9. Wyliczenie budujące kontrast	257
7.2. Mechanizmy oparte na leksyce o ograniczonym zasięgu chronologiczno-środowiskowym	258
7.2.1. Wykorzystanie słownictwa potocznego	258
7.2.2. Wykorzystanie słownictwa wulgarnego (w tym elementów zeufemizowanych)	262
7.2.3. Inwektywy i pseudoinwektywy	264
7.2.4. Wykorzystanie słownictwa ekspresywnego	265
7.2.5. Wykorzystanie elementów socjolektu	266
7.2.6. Wykorzystanie profesjolektu	267
7.2.7. Wykorzystanie słownictwa książkowego	268
7.2.8. Wykorzystanie regionalizmów	269
7.2.9. Wykorzystanie rzadszego odpowiednika leksemu	270
7.2.10. Zmiana stylu	271
7.3. Mechanizmy semantyczne	274
7.3.1. Mechanizmy oparte na wieloznaczności	275
7.3.1.1. Homonimia i polisemia właściwa	275
7.3.1.2. Homonimia i polisemia kontekstowa	283
7.3.1.3. Żartobliwa deleksykalizacja	285
7.3.1.4. Zbieżność nazwy pospolitej i nazwy własnej	286
7.3.2. Neosemantyzmy	287
7.3.3. Mechanizmy oparte na synonimii	290
7.3.4. Mechanizmy oparte na antonimii	291
7.3.5. Mechanizmy oparte na skojarzeniach semantycznych	293
7.3.6. Mechanizmy oparte na nieznanomości leksemu	294
7.3.7. Pseudodefinicje wyrazów	296
7.3.8. Dowcipne rozwinięcia skrótowców	297
7.4. Mechanizmy wykorzystujące właściwości międzyjęzykowe	298
7.4.1. Użycie wyrazu obcojęzycznego	298
7.4.2. Pseudotłumaczenia	303
7.5. Mechanizmy oparte na metaforach	312
7.5.1. Mechanizmy metaforyczne	313
7.5.2. Mechanizmy oparte na synekdosze	315
7.5.3. Mechanizmy oparte na peryfrazie	316
7.5.4. Mechanizmy oparte na synestezji	316
7.5.5. Mechanizmy oparte na animizacji i personifikacji	317

7.5.6. Mechanizmy oparte na reifikacji	318
7.5.7. Mechanizmy oparte na hiperboli	319
7.5.8. Mechanizmy oparte na eufemizmach	320
7.6. Podsumowanie	322
8. Mechanizmy frazematyczne	325
8.1. Użycie postaci kanonicznej frazemu	329
8.2. Mechanizmy oparte na przekształceniach formalno-semantycznych	333
8.2.1. Innowacje rozwijające	334
8.2.2. Innowacje wymienne	338
8.2.3. Innowacje regulujące	347
8.2.4. Kontaminacja związków frazeologicznych	347
8.2.5. Aluzja do frazemu	349
8.2.5.1. Aluzja do frazemu oparta na relacjach semantycznych	349
8.2.5.2. Aluzja do frazemu oparta na budowie składniowej	350
8.3. Defrazeologizacja	352
8.3.1. Defrazeologizacja uruchamiająca znaczenie dosłowne	353
8.3.2. Defrazeologizacja uruchamiająca oba znaczenia	354
8.4. Pseudofrazemy	357
8.5. Podsumowanie	364
9. Zakończenie	367
Aneks. Teksty kabaretowe analizowane w książce	379
Bibliografia	393
Spis tabel	408

Wykaz skrótów

EJO	Encyklopedia języka polskiego
K7MP	Kabaret 7 minut Po
KA	Kabaret Afera
KAMM	Kabaret Ani Mru Mru
KBS	Kabaret Błąd Sceniczny
KCP	Kabaret Czołówka Piekła
KCz	Kabaret Czesuaf
KCzPol	Kabaret Członek Polski
KD	Kabaret Derkacz
KHl	Kabaret Hlynur
KHr	Kabaret Hrabi
KJ	Kabaret Jurki
KKP	Kabaret Koń Polski
KL	Kabaret Limo
KŁB	Kabaret Łowcy.B
KM	Kabaret Mumio
KMN	Kabaret Moralnego Niepokoju
KMP	Kabaret Młodych Panów
KN	Kabaret Napad
KNN	Kabaret Neo Nówka
KPar	Kabaret Paraniernormalni
KParl	Kabaret Paralaksa

KPDM	Kabaret Podobny do mnie
KPG	Kabaret Pod Grzybem
KPic	Kabaret Pic
KPN	Kabaret Pod Napięciem
KPW	Kabaret Pod Wyrwigroszem
KRAK	Kabaret RAK
KSM	Kabaret Skeczów Męczących
KSt	Kabaret Stonka
KSU	Kabaret Stado Umtata
KTir	Kabaret Tiruriru
MSSiMP	Miejski słownik slangu i mowy potocznej
NKJP	Narodowy korpus języka polskiego
PONS	PONS Duży słownik polsko-angielski
PONS FR	Słownik francusko-polski, polsko-francuski PONS
SJP	Słownik języka polskiego PWN
WSF	Wielki słownik frazeologiczny
WSPP	Wielki słownik poprawnej polszczyzny

Podziękowania

Przywilejem autora, z którego nie omieszkałam skorzystać, jest możliwość złożenia podziękowań. Mówi się, że potrzebna jest cała wioska, aby wychować dziecko. Autor rodzi tekst, a potem cała wioska osób pomaga w dojrzewaniu utworu. Dziękuję tym, którzy znaleźli się w mojej „wiosce”.

Słowa gorącego podziękowania składam Profesorom, bez udziału których ta praca by nie powstała. Panu profesorowi Zenonowi Licy, mojemu promotorowi, za cierpliwość, pogodę ducha, wiarę i godziny cennych rozmów. Moim recenzentom: profesor Jolancie Maćkiewicz i profesorowi Edwardowi Łuczyńskiemu – za wnikliwe, życzliwe uwagi, pohamowanie mojej skłonności do nadmiernego wymieniania oraz wskazanie miejsc, w których dość swobodnie potraktowałam własną klasyfikację. Dziękuję też profesorom i doktorom Uniwersytetu Gdańskiego, w szczególności wykładowcom Wydziału Filologicznego. Przymiotem humanisty jest otwarcie się na czerpanie z różnych źródeł. Staralam się czerpać pełnymi garściami, w czym wielu z Państwa miało swój udział.

Dziękuję też twórcom kabaretowym, bez pracy których nie byłoby radości, a czasem i refleksji w naszym społeczeństwie, a także materiału badawczego dla ambitnej polonistki.

Dziękuję redakcji Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego za cierpliwość, współpracę i konsekwencję.

Dziękuję z serca Rodzicom i Rodzinie. Wiem, że poświęcili dużo, abym mogła pokonywać kolejne etapy naukowej ścieżki. Jestem Wam ogromnie wdzięczna. Kochani: Mamo, Tato, Kasiu, Babciu, Dziadku, Janku, Łukasz – dziękuję! Dziękuję też przyjaciółom i bliskim – często Wasze ciepłe słowo pomagało, jak to mówiliśmy, zjadać słońca po kawałku.

Wreszcie dziękuję Piotrowi, że przyniósł miłość, poczucie bezpieczeństwa i stabilizację w najważniejszym dla mnie momencie.

1. Wstęp

*Veni, vidi, risi*¹ – tak w skrócie można określić postawę przeciętnego odbiorcy humoru. Jesteśmy *homo ludens*, ludźmi bawiącymi się, a śmiech – jak twierdził Arystoteles – jest cechą odróżniającą ludzi od zwierząt². Zabawa jest wpisana w ludzką naturę³. Nie dziwi więc, że od starożytności do dziś powstaje wiele prac o tym niezwykłym zjawisku.

Ta książka będzie również poświęcona zagadnieniom ludycznej formy aktywności. Analizie poddany zostanie dowcip językowy w tekstach wymyślonych i wykorzystanych przez polskie grupy kabaretowe w latach 2000–2013. Chcę odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób artyści kabaretowi osiągają środkami językowymi efekt rozśmieszenia publiczności.

Na wstępie przedstawię stan badań nad komizmem/dowcipem językowym⁴. Ponieważ komizm jest zjawiskiem interdyscyplinarnym, „należy do zakresu filozofii, psychologii, estetyki, teorii sztuki, literatury i języka, ale żadna z tych dziedzin wiedzy nie wyczerpuje [jego – A.B.I.] problematyki”⁵. Istnieje więc o wiele więcej niż w wypadku bardziej sprecyzowanych dziedzin opracowań na temat komizmu. Moim celem będzie uporządkowanie podstawowych teorii oraz przedstawienie, jak niektóre ważne pojęcia dla komizmu funkcjonują w niniejszej pracy.

¹ Łac. przyszedłem, zobaczyłem, uśmiełem się. S. Critchley, *O humorze*, Warszawa 2012, s. 4 okładki.

² Arystoteles, *O częściach zwierząt* [w:] tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 3, tłum. P. Siwek, Warszawa 1992, s. 715.

³ J. Huizinga, *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, Warszawa 2007, s. 11.

⁴ Stosuję ten zapis świadomie. W dalszej części pracy uściślę, jak rozumiem oba terminy, jednakże, referując poszczególne teorie, nie chciałabym rozstrzygać, czy autor miał na myśli komizm czy dowcip. Często bowiem pojęcia te w rozumieniu poszczególnych autorów stają się synonimami. Forma zapisu z ukośnikiem jest tymczasowa.

⁵ D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, wyd. 3 uzup., Warszawa 2001, s. 8.

1.1. Teoria czy teorie komizmu?

W badaniach nad komizmem/dowcipem językowym należy rozstrzygnąć dwie dyskusyjne kwestie: wybranie wiodącej w badaniach koncepcji komizmu⁶ oraz uściślenie podstawowych pojęć z nimi związanych, tj. wspomniany *komizm*, a także *śmiech*, *humor* i *dowcip*. Drugie zagadnienie omawiam w dalszej części wstępu. Natomiast żeby uściślić pierwszą kwestię, należy zadać pytanie, czy powinno się mówić o jednej czy o kilku teoriach komizmu.

Powstało wiele prac poświęconych śmieszności. To z kolei prowadzi do wniosku, że należałoby mówić o wielu koncepcjach komizmu. Tak omawia to zagadnienie Leszek Kołakowski:

Skoro śmiech jest zjawiskiem tak powszechnym, nie jest dziwne, że filozofowie, moralści i pisarze wiele różnych teorii na ten temat wyprodukowali. Antropolog nowozelandzki Ralph Piddington w książce o tej sprawie wylicza i dyskutuje ponad pięćdziesiąt rozmaitych konstrukcji teoretycznych, które miały wyjaśnić i interpretować zjawisko śmiechu. Większość tych teorii to, oczywiście, tylko warianty najważniejszych. Najbardziej znane są rozważania Hobbesa, Schopenhauera, Freuda i Bergsona. Wszystkie mają wyjaśnić, jakiego rodzaju okoliczności czy przedmioty do śmiechu nas pobudzają, a niektóre ponadto, jaka jest funkcja psychologiczna i filozoficzna śmiechu⁷.

Filozof wskazuje na złożoność zjawiska komizmu, które z jednej strony jest na tyle charakterystyczne, że można ująć jego najważniejsze elementy w obrębie danej koncepcji. Z drugiej strony, komizm jest na tyle skomplikowany, że żadna z teorii nie wyczerpuje jego wielowymiarowości⁸.

⁶ O tym, że jest to zjawisko złożone, pisali sami twórcy. Na przykład Tadeusz Boy-Żeleński porównał przejawy komizmu do psich ras. Jak podkreślił, chociaż wszystkie są od siebie różne, to jednak zaliczane są do psów. Por. T. Boy-Żeleński, *Śmiech* [w:] tegoż, *Pisma*, t. 18, Warszawa 1959, s. 24.

⁷ L. Kołakowski, *Mini wykłady o maxi sprawach. Seria druga*, Kraków 1999, s. 31.

⁸ Wskazali na to chociażby: L. Kołakowski, *Mini wykłady...*; B. Dziemidok, *O komizmie. Od Arystotelesa do dzisiaj*, oprac. M. Bokiniec, Gdańsk 2011, s. 7; A. Głowczewski, *Komizm w literaturze. Studia w perspektywie komunikacyjnej*, Toruń 2013, s. 13; C. Marasiński, *Filozoficzne aspekty kultury śmiechu*, Toruń 2013, s. 12;

Nadrzędnym celem niniejszej pracy nie jest wybranie czy stworzenie nowej koncepcji komizmu/dowcipu językowego, dlatego poniższe ustalenia służą charakterystyce najważniejszych poglądów. Warto rozpocząć ją od przytoczenia syntez istniejących teorii śmieszności. Na ogół autorzy tych badań referują wiele koncepcji komizmu i klasyfikują podobne podejścia, tworząc tzw. koncepcje obiektywistyczne, w których obrębie omawiają szczegółowe ustalenia⁹. W tabeli 1 przedstawiono chronologicznie najważniejsze prace przeglądowe z koncepcjami obiektywistycznymi.

Tabela 1. Przegląd wybranych koncepcji obiektywistycznych

Autor	Koncepcje obiektywistyczne
James Sully (1902) ^a	<ul style="list-style-type: none"> • teorie degradacji • teorie niezgodności
Bohdan Zawadzki (1929) ^b	<ul style="list-style-type: none"> • teorie kontrastu i pokrewne • teorie niespodzianki i pokrewne • teorie „cechy ujemnej” lub degradacji
Mieczysław Wallis (1938) ^c	<ul style="list-style-type: none"> • teorie niespełnionych oczekiwań • teorie niecelowości i niedorzeczności • teorie upatrujące komizm w zwycięstwie materii nad duchem i triumfie mechanizmu • teorie niemocy
Juliusz Kleiner (1956) ^d	<ul style="list-style-type: none"> • teorie wyższości • teorie uwalniania napięcia • teorie odbiegania od normy • teorie cechy ujemnej • teorie pozoru (pozorne stawianie kogoś w niekorzystnej sytuacji) • teorie zabawy • teorie niespodzianki

M.M. Hurley, D.C. Dennett, R.B. Adams Jr., *Filozofia dowcipu. Humor jako siła napędowa umysłu*, tłum. R. Śmietana, Kraków 2016, s. 71.

⁹ Wskazał na to m.in. A. Głowczewski, *Komizm w literaturze...*, s. 20.

Tabela 1. cd.

Autor	Koncepcje obiektywistyczne
Hector Monro (1963) ^e	<ul style="list-style-type: none"> • teorie wyższości • teorie niezgodności • teorie uwolnienia od zahamowania • teorie ambiwalencji
John Morreall (1987) ^f	<ul style="list-style-type: none"> • teorie wyższości • teorie ulgi • teorie niespójności
Bohdan Dziemidok (2011) ^g	<ul style="list-style-type: none"> • teorie cechy ujemnej (wyższości) • teorie degradacji • teorie kontrastu • teorie sprzeczności • teorie odbiegania od normy • teorie o motywach krzyżujących się
Mattew M. Hurley, Daniel C. Dennett, Reginald B. Adams Jr. (2016) ^h	<ul style="list-style-type: none"> • teorie biologiczne • teorie zabawy • teorie wyższości • teorie uwalniania napięcia • teorie rozwiązania niespójności • teorie zaskoczenia • teorie niepasujące do wyżej wymienionych

^a Por. J. Sully, *An Essay of Laughter*, London 1902.

^b B. Zawadzki, *Przegląd krytyczny ważniejszych teorii komizmu*, „Przegląd Filozoficzny” 1929, s. 19.

^c Por. M. Wallis, *O przedmiotach komicznych*, „Wiedza i Życie” 1938, nr 5–6, s. 385–388.

^d J. Kleiner, *Z zagadnień komizmu* [w:] tegoż, *Studia z zakresu teorii literatury*, wyd. 2, rozszerzone, Lublin 1961, s. 77. Wydanie pierwsze zostało opublikowane w 1956 r. i taki rok wpisałam jako datę publikacji teorii. Kleiner jednak nie przeprowadza klasyfikacji *sensu stricto*, opisuje cechy śmiechu, które można przypisać do wymienionych teorii.

^e Por. H. Monro, *Argument of Laughter*, Notre Dame 1963.

^f J. Morreall, *The Philosophy of Laughter and Humour*, Albany 1987.

^g B. Dziemidok, *O komizmie...*, s. 12–13.

^h M.M. Hurley, D.C. Dennett, R.B. Adams Jr., *Filozofia dowcipu...*, s. 72.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Moim zdaniem, użytecznej prezentacji teorii komizmu dokonał Bohdan Dziemidok, estetyk i badacz tego zagadnienia, autor pracy *O komizmie*. Wyróżnia on teorie, w których dominuje jeden przewodni motyw lub idea oraz teorie łączone (eklektyczne)¹⁰. Następnie poszczególne teorie zalicza do jednej z poniższych grup:

1. teoria cechy ujemnej przedmiotu komicznego czy też w psychologicznym ujęciu teoria wyższości podmiotu przeżycia komizmu nad przedmiotem tego przeżycia,
2. teoria degradacji,
3. teoria kontrastu,
4. teoria sprzeczności,
5. teoria odbiegania od normy,
6. teorie o motywach krzyżujących się¹¹.

Typ pierwszy reprezentowany jest przez grupy 1–5, ostatnia grupa jest egzemplifikacją typu drugiego. Dodatkowo Dziemidok wprowadza podgrupy, dzieląc teorie na: obiektywistyczne (komizm związany z przedmiotem), subiektywistyczne (komizm związany z przeżyciami) i relacjonistyczne (komizm nastawiony na relacje między przedmiotem a podmiotem)¹².

Poniżej przedstawię szczegóły tej klasyfikacji, a także konkretne teorie, wzbogacając je o ustalenia ze źródeł i innych opracowań. Ponadto przedstawię wstępne analizy teorii i odniesień nad komizmem/dowcipem językowym. Badacz kwestii szczegółowych powinien bowiem sprawdzać użyteczność teorii ogólnych¹³.

1.1.1. Teoria cechy ujemnej

Grupa teorii cechy ujemnej (w innym wariantcie: wyższości podmiotu) zakłada, że komizm powstaje – ogólnie mówiąc – podczas uświadomienia sobie braku. Ów brak może być definiowany wielorako. Najczęściej jednak wiąże się z szeroko pojętą ułomnością człowieka. Wśród reprezentantów

¹⁰ B. Dziemidok, *O komizmie...*, s. 12.

¹¹ Tamże, s. 12–13.

¹² Tamże, s. 13.

¹³ D. Buttler, *Polski dowcip...*, s. 10.

tego poglądu należy wymienić Arystotelesa, Tomasa Hobbesa, Stendhala i Karla Ueberhosta.

Arystoteles stwierdził, że śmieszność polega na ukazaniu brzydoty, szpetności poprzez demaskację. Proces ściągania maski komicznej nie może jednakże powodować cierpienia¹⁴. Wnioski te filozof wysnuł na podstawie porównania tragedii i komedii. Tragedia w jego ujęciu pokazuje ludzi lepszymi, niż są w rzeczywistości, komedia zaś przedstawia ich jako gorszych¹⁵. Komizm więc jest krzywym zwierciadłem, w którym możemy znaleźć cechy ujemne ludzkiej natury. Autorzy *Filozofii dowcipu* dodają, że według starożytnego filozofa humor służy nieszkodliwemu wykazywaniu niepowodzeń. Spełnia więc funkcję regulującą, jednocześnie dowartościowuje podmiot postrzegający¹⁶, która to interpretacja różni się od interpretacji Dziemidoka.

Thomas Hobbes opisał śmiech jako dwojaką reakcję: śmiejemy się z siebie, jeśli to, co zrobimy, uznajemy za chlubne¹⁷; śmiejemy się również – i tu pojawiają się elementy teorii cechy ujemnej – gdy spostrzegamy coś niechlubnego u kogoś innego. Hobbes wskazuje jednak, że nie może to być nasz krewny lub bliski¹⁸. Trzecim warunkiem do zaistnienia komizmu jest niespodzianka. Jak zauważa angielski myśliciel, „śmiech budzą trzy rzeczy łącznie: to, co jest nieprzystojne czy niewłaściwe, co jest cudze i co zjawia się nagle”¹⁹. Podmiot przeżywa radość i zadowolenie, ponieważ nagle, nieoczekiwanie odkrywa swoją wyższość nad przedmiotem komicznym²⁰ albo nad dawną wersją nas samych²¹. Hobbes przygląda się też komizmowi z etycznego punktu widzenia. Jego zdaniem trzeba znać umiar w śmianiu się z ludzkich wad, bo wyśmiewanie czy urąganie brakom to oznaka małoduszności²².

¹⁴ Arystoteles, *Poetyka* [w:] *Trzy poetyki klasyczne*, oprac. T. Sinko, Wrocław 1951, s. 11.

¹⁵ Tamże, s. 6.

¹⁶ M.M. Hurley, D.C. Dennett, R.B. Adams Jr., *Filozofia dowcipu...*, s. 82.

¹⁷ T. Hobbes, *Elementy filozofii*, tłum. C. Znamierowski, t. 2, Kraków 1956, s. 141.

¹⁸ Tamże, s. 142.

¹⁹ Tamże.

²⁰ B. Dziemidok, *O komizmie...*, s. 15.

²¹ M.M. Hurley, D.C. Dennett, R.B. Adams Jr., *Filozofia dowcipu...*, s. 99.

²² T. Hobbes, *Lewiatan* [w:] B. Dziemidok, *O komizmie...*, s. 317.